

THE MISSION OF THE BRITISH AND POLES IN THE CAUCASUS

(30s-50s OF THE 19th CENTURY)

ინგლისელების და პოლონელების მისია კავკასიაში

(მე-19 საუკუნის 30-50-იანი წლები)

MANAGADZE ANNA

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

PhD in Russian Studies

ORCID 0000-0003-2596-9486

ana.managadze@tsu.ge

+995 595 065301

Abstract

The Great Caucasian Wars of the Russian Empire of the 19th Century became an object of interest to European politicians and public figures. At that time, not only the interests of Russia and the Caucasus were clashing, but also the interests of England, Turkey and Persia contradicted to each other. International disagreements over Russian-Caucasian relations have become significant and have contributed to the escalation of the conflict. The aim of the study is to determine the influence of foreign states and foreign policy factors on the domestic and foreign policy course of the Caucasus countries in 1830-1850. Up to date, there is a difference of opinion on the essence of the Caucasus policy of Russia and Europe, the chronology of the Caucasian war has not been defined, and the study of a number of issues has been left out of consideration. It was these circumstances that led to starting this study. The paper discusses and introduces the works of authors unknown to Georgian historiography.

Keywords: Caucasian Wars, Russian Empire, Europe.

ანა მანაგაძე

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი,

ისტორიის დოქტორი

ORCID 0000-0003-2596-9486

ana.managadze@tsu.ge

+995 595 065301

აბსტრაქტი

XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის დიდი კავკასიური ომები ევროპის პოლიტიკოსთა თუ საზოგადო მოღვაწეთა დაინტერესების ობიექტი გახდა. იმ პერიოდში ხდებოდა არა მხოლოდ რუსეთისა და კავკასიელი მთიელების ინტერესების შეჯახება, არამედ ინგლისის,

თურქეთის და სპარსეთის ინტერესებიც უპირისპირდება ერთმანეთს. რუსეთ-კავკასიის ურთიერთობებზე საერთაშორისო უთანხმოება არსებითი ხდებოდა და ხელს უწყობდა კონფლიქტის გაღრმავებას. კვლევის მიზანია უცხოური სახელმწიფოების და გარეპოლიტიკური ფაქტორების გავლენის განსაზღვრა კავკასიის ქვეყნების საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ კურსზე 1830-1850 წლებში. დღემდე არსებობს აზრთა სხვაობა რუსეთისა და ევროპის კავკასიური პოლიტიკის არსის შესახებ, არ არის განსაზღვრული კავკასიური ომის ქრონოლოგია, ყურადღების მიღმა დარჩენილი არაერთი საკითხის კვლევა. სწორედ ამ გარემოებებმა განაპირობა აღნიშნული კვლევის ჩატარება. ნაშრომში განხილულია და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი ავტორების ნაშრომები.

საკვანძო სიტყვები: კავკასიური ომები, რუსეთის იმპერია, ევროპა.

შესავალი

ცნობებს რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობების შესახებ XIX საუკუნის უამრავ ევროპულ წერილობით წყაროში ვხვდებით. მათ მიმართ ინტერესი დღესაც არ განელეზულა. ევროპელები წინა საუკუნეებშიც იყვნენ დაინტერესებულნი რეგიონში მიმდინარე პროცესებით და კვლავაც აკვირდებიან მიმდინარე მოვლენებს.

ევროპულ მასალებში კავკასიის შესახებ ცნობები განსაკუთრებულად დიდი რაოდენობით XIX საუკუნიდან გვხვდება. ეს გამოწვეულია იმ გარემოებით, რომ იკვეთება ევროპული სახელმწიფოების დაინტერესება კავკასიის გეოპოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური მდგომარეობით, ქვეყნის მრავალფეროვანი ბუნებით და სხვ. XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის დიდი კავკასიური ომები ევროპის პოლიტიკოსთა თუ საზოგადო მოღვაწეთა დაინტერესების ობიექტი გახდა. იმ პერიოდში ხდებოდა არა მხოლოდ რუსეთისა და კავკასიელი მთიელების ინტერესების შეჯახება, არამედ ინგლისის, თურქეთის და სპარსეთის ინტერესებიც უპირისპირდება ერთმანეთს.

დღეს, როდესაც კავკასია ისევ კონფლიქტურ ზონას წარმოადგენს, მით უფრო დიდ ინტერესს იწვევს XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის მიერ წარმოებული ყველაზე სისხლიანი და ხანგრძლივი კავკასიური ომის ისტორიის შესწავლა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ნაკლებადაა შესწავლილი მე-19 საუკუნის 30-50-იანი წლების ევროპულ წყაროებში აღწერილი კავკასიის რეგიონის ისტორია. ამ პერიოდის კავკასიის ქვეყნების, მათ შორის, საქართველოს ისტორიის წყაროების აბსოლუტური უმრავლესობა დაცულია რუსეთის სახელმწიფო უწყებათა მასალებში. მთელი საქმისწარმოება რუსულია და ამავე დროს, ოფიციალური. რუსული წარმოების მასალის ჩვენთვის საინტერესო მიმართულებით შესავსებათ და მისი ობიექტურობის გადასამოწმებლად, აუცილებელია უცხოენოვანი მასალების ძებნა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელში შეგვრჩება რუსული წყაროების მიხედვით დაწერილი კავკასიის ხალხთა ისტორია. შესაბამისად, უნდა დავეყრდნოთ უცხოენოვან მასალებს და ასე შევაგვსოთ არსებული წყაროთა ბაზა. ამ მასალების შეგუერება სხვა წყაროებთან და ობიექტური სინამდვილის დადგენა ხელს შეუწყობს რუსეთისა და კავკასიელ ხალხთა ურთიერთობების სპეციფიკის სიღრმისეულ გაგებას. ეს წყაროები მნიშვნელოვანია ისტორიული პირობის, რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების დამყარების პროცესში მიმდინარე სამხედრო, პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული მოვლენების, წარმოებული რეფორმების შეფასებისას. ევროპული წყაროები

ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ფრიად საინტერესო წყარომცოდნეობითი მასალაა და მათი შესწავლა აქტუალურ საკვლევ პრობლემას წარმოადგენს.

ნაწარმოებებში ასახული კავკასიაში მიმდინარე მოვლენები დიდ ზეგავლენას ახდენდა უცხოელებზე და მეტ-ნაკლებად პასუხობდა მათ კითხვებს - რა არის კავკასია, რატომ აწარმოებს რუსეთი ომს ამ რეგიონში და ა.შ. ამ მასალებიდან საზოგადოება ეცნობოდა კავკასიის ქვეყნების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ მდგომარეობას, რუსეთისა და სხვა ქვეყნების ინტერესებს კავკასიის მიმართ, რუსეთის იმპერიის კოლონიალური პოლიტიკის არსს, კავკასიელი ხალხის თავგანწირულ ბრძოლას რუსეთის და სხვა დამპყრობლების წინააღმდეგ, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და სხვ. (კანდელაკი, 2016:70-271).

წყაროებს ისტორიული მოვლენების მეტ-ნაკლები სიზუსტე ახასიათებთ, მაგრამ ხშირად მაინც პირველწყაროს მნიშვნელობას ინარჩუნებენ და მათი გათვალისწინება ამ პრობლემის მკვლევრებს საკმაოდ დიდ დახმარებას უწევს მრავალი საკითხის გარკვევაში.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში კავკასიელები რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდნენ. რუსეთის დომინანტას დამყარებამ შავი ზღვაზე გამოიწვია ინგლისისა და საფრანგეთის შემოჭობა და დაპირისპირება რუსეთთან. კავკასიაში ინგლის-რუსეთის მეტოქეობა ასახულია ისეთ მოგზაურების ნაშრომებში, როგორც არიან თომას ალკოკი „მოგზაურობა რუსეთში, სპარსეთში, თურქეთში, და საბერძნეთში“ (Alkok, 1831), ტ. ამსტრონგი „მოგზაურობა რუსეთში და თურქეთში. განკუთვნილი მარშრუტით როგორცაა სამხრეთ რუსეთი, ყირიმი და საქართველო, სპარსეთი, კურდისტანი, და მცირე აზია, კონსტანტინოპოლი“ (Amstrong, 1831), კონოლი არტური „მოგზაურობა ჩრდილოეთ ინდოეთში, ინგლისიდან რუსეთის გავლით სპარსეთში და ავღანეთში“ (Connolly, 1839), მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის კავკასიაში მყოფი უცხოელების მემუარები და ჩანაწერები. მათი სხვა მასალებთან შედარება-შეჯერება საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ მიმდინარე მოვლენების ისტორიული სინამდვილე. ასეთ წყაროებს მიეკუთვნება ჯ. ბელლის ნაშრომი „1837, 1838, 1839 წლები ჩერქეზეთში“ (Белл, 2007), ჯ. ლონგვორტის - „ერთი წელი ჩერქეზებს შორის“ (Longworth, 1840), ედმუნდ სპენსერის - „მოგზაურობა ჩერქეზეთში“ (სპენსერი, 1994), ა. ფონვილის - „ომის ბოლო წელი ჩერქეზეთის დამოუკიდებლობისათვის. უცხოელი მონაწილის ჩანაწერები“ (Фонвиль, 2010), დიდ ინტერეს იწვევს უნგრეთის 1848-1849 წლების ამბოხების მონაწილის, 1857-1859 წლებში რუსეთის წინააღმდეგ და კავკასიელი ხალხის მხარეს მებრძოლი თეოფილ ლაპინსკის - „კავკასიელი ხალხი და მათი განმათავისუფლებელი ბრძოლა რუსეთის წინააღმდეგ“. (Липинский, 1995) სტრატეგიულ დაზვერვას კავკასიაში საფრანგეთის წარმომადგენლებიც აწარმოებდნენ. სხვადასხვა სახის ინფორმაციას შეიცავენ ჟან-ჩარლზი ბესეს „მოგზაურობა ყირიმში, კავკასიაში, საქართველოში, სასომხეთში, და მცირე აზიაში, კონსტანტინოპოლში, 1829-1830 წლებში. ისტორიული მიმოხილვა“ (Besse, Jean-Charles, 1838), ფრანგი მზვერავის, გრაფი დე სუზანეს - „კავკასიური პროვინციები რუსეთის ბატონობის ქვეშ. საქართველო, დაღესტანი, კასპიის ზღვის სანაპირო და შავიზღვისპირეთი“ ნაშრომები.(Le C.de Suzannet, 1841)

ყურადღებას იმსახურებს მოსკოვის უნივერსიტეტის მიერ გამოცემული ანთოლოგია - „რუსული საკითხი პოლიტიკის და აზროვნების ისტორიაში“. ამ კრებულში მოთავსებულია XIX საუკუნის ევროპელი ავტორების მრავალი სამეცნიერო სტატია, პოლიტიკური ხასიათის წერილი, ანტირუსული კარიკატურები და ა.შ., სადაც გაკრიტიკებულია, ზოგადად, რუსეთის იმპერიის საგარეო და საშინაო პოლიტიკა. ასეთია ანრი მარტენის „რუსეთი და ევროპა“, გენ ვიქტორის „რუსების ხასიათი“, ფრანციშეკ დუხინსკის „პოლონეთის და სხვა სლავური

ქვეყნების ისტორიის საფუძვლები“, ფრიდრიხ ენგელსის „რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა“, კ. მარქსის „XVIII საუკუნის საიდუმლო დიპლომატიის გამოაშკარავება“ (Русский вопрос, 2013).

ნაშრომში განხილულია და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი ავტორების ნაშრომები. კომპლექსურად შესწავლილია ისტორიული მოვლენების ფაქტორები, რომლებმაც ზეგავლენა იქონია რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობებზე. შესწავლილია კავკასიური ომის ხასიათი, ევროპული საზოგადოების აზრის გავლენა კავკასიაში მიმდინარე მოვლენებზე.

კვლევის მიზანია მითითებულ ნაშრომებზე დაყრდნობით რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობების ისტორიის შესწავლა 1830-1850-იან წლებში, როდესაც ეტაპობრივად ხდება კავკასიის მიერთება რუსეთის იმპერიის ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ სივრცესთან და უცხოური სახელმწიფოების გავლენის განსაზღვრა კავკასიის ქვეყნების საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ კურსზე 1830-1850 წლებში;

მეთოდები: ობიექტურობა, ისტორიზმი და სისტემური მიდგომა საკითხის მიმართ. ობიექტურობის პრინციპმა განაპირობა ფართო წრის წყაროების მოძიება, სადაც ადეკვატურად ასახულია რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობა. ისტორიზმის პრინციპმა მოგვცა საშუალება აღნიშნული საკითხის შესწავლა კავკასიური ომის ევოლუციის კონტექსტში.

მე-19 საუკუნის რუსეთისა და კავკასიის ხალხის ურთიერთობის საკითხის სირთულის და მრავალმხრივობის გამო აუცილებელი გახდა სისტემური პრინციპის გამოყენება, რამაც მოგვცა საშუალება განვიხილოთ რუსეთისა და კავკასიის ურთიერთობების პრობლემა როგორც, ცალკეული მჭიდროდ დაკავშირებული ელემენტების ერთობლიობა.

შედეგები

- არსებული ისტორიოგრაფიული წყაროებიდან გამოვლინდა ყველაზე ინფორმატიული და მნიშვნელოვანი წყაროები;
- დადგინდა კავკასიის რეგიონში რუსეთის იმპერიის სამხედრო-სტრატეგიული მიზნები;
- განისაზღვრა უცხოური სახელმწიფოების გავლენა კავკასიის ქვეყნების საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ კურსზე 1830-1850 წლებში;
- გაანალიზდა გარეპოლიტიკური ფაქტორების გავლენა კავკასიაში განვითარებულ მოვლენებზე და ევროპული საზოგადოებრივი აზრის რუსეთის კავკასიური პოლიტიკის შესახებ 1830-1850 წლებში.

მსჯელობა

1830-1831 წლების ამბოხის ჩახშობის შემდეგ, ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და თურქეთის საგარეო უწყებებთან თანამშრომლობით, თავადმა ჩარტორისკიმ კავკასიასა და ბალკანეთში ანტირუსული სამხედრო და პოლიტიკური აქციების მოსამზადებლად პირველი აგენტურული ქსელი გააბა. კავკასიური პროექტებით დაკავებული იყო „ხელისუფლების“ სამი სააგენტოდან ერთ-ერთი – ე.წ. „აღმოსავლეთის“, რომელსაც მთავარი აგენტი მიხეილ ჩაიკოვსკი (1804-1886) ხელმძღვანელობდა. 1836 წელს ჩარტორისკიმ თურქეთის მთავრობას მემორანდუმი გაუგზავნა, სადაც მისი კავკასიური პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები იყო განსაზღვრული. კავკასიის შავი ზღვის სანაპიროზე აგენტების გადაყვანა იგეგმებოდა, რომელთაც ადიღეის ხალხთა მეთაურებთან საიმედო და მუდმივი კავშირი უნდა დაემყარებინათ. ჩარტორისკის განზრახული ჰქონდა დასავლეთ კავკასიაში პოლონეთის წარმომადგენლობა შეექმნა, რომელიც წმინდა პოლიტიკურ საკითხებთან ერთად მთიელებს

სამხედრო დახმარებასაც გაუწევდა. თავადის აზრით, თურქეთსა და რუსეთს შორის ომი გარდაუვალი იყო, ამიტომ ჩერქეზებთან, თურქებთან, ყირიმელ თათრებთან და შუა აზიის ხალხებთან მჭიდრო თანამშრომლობით რუსეთი კავკასიიდან და ბალკანეთიდან უნდა გაედევნა, ხოლო უფრო შორეულ პერსპექტივაში – აღედგინა პოლონეთის სუვერენული სახელმწიფო.

1835 წელს ჩარტორისკიმ კონტაქტი დაამყარა დევიდ ურქვარტთან – 1835–1837 წლებში სტამბოლში ბრიტანეთის საელჩოს მდივანთან და, ამავდროულად, შავი ზღვის რეგიონში ინგლისის დაზვერვის მთავარ რეზიდენტთან (Хафизова, 2012:2) 1836 წლის ზაფხულში ურქვარტის თხოვნით ჩარტორისკიმ ჩერქეზეთში პოლონელი მაიორი მარიან ბჟოზოვსკი გაგზავნა, რომელსაც უნდა გაერკვია, „შესაძლებელია თუ არა იქ რეგულარული არმიის რაიმე მსგავსის ჩამოყალიბება, რომელიც ჩვენებისაგან (ანუ პოლონელებისაგან - ა.მ.) და ავტოქტონებისაგან იქნება შემდგარი. გარდა ამისა, აგენტს უნდა გაერკვია, დასავლეთ კავკასიაში მყოფ რუსეთის ჯარში მომსახურე პოლონელების საერთო რიცხვი; ასევე, ჩერქეზებთან გადასული სამხედროების რაოდენობა, მათი სოციალურ-სამართლებრივი სტატუსი, მთიელებთან ურთიერთობა და ა.შ.“ (Polskie plany, 2020). თუმცა, გარკვეულ მიზეზთა გამო, ბჟოზოვსკიმ მთიელებთან მოხვედრა ვერ მოახერხა და გეგმა ჩავარდა.

კონსტანტინოპოლში ბრიტანეთის საელჩო მხარს უჭერდა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მთიელების ბრძოლას რუსეთის წინააღმდეგ. 30-იან წლებში თურქეთში ბრიტანეთის ელჩი - დ. პონსონბი - რუსეთის თავგამოდებული მოწინააღმდეგე იყო. XIX საუკუნის 30-იან წლებში მის გარშემო იყო შემოკრებილი რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი ყველა ელემენტი. პონსონბი წერდა: „ადამიანთა შორის არავინ ისე დიდად არ აფასებს ჩერქეზეთის როლს ევროპაში პოლიტიკური თანასწორობის შენარჩუნებისათვის, როგორც მე“, ხოლო საფრანგეთის ელჩი ვენაში, სენტ-ოლერი ამბობდა: „თუკი მე მკრთალ ღრუბელს ვამჩნევ ჰორიზონტზე – ეს იქაა, ჩერქეზეთის სანაპიროზე“ (Англо-русский, 1940:205). რუსოფობი დ. ურქვარტი კავკასიაში ინგლისური ვაჭრობის გაფართოვებას ისახვდა მიზნად, ვინაიდან აქ ხედავდა კარიბჭეს ირანისა და ინდოეთისაკენ (Киняпина, 1984:133). მის სახელთანაა დაკავშირებული XIX საუკუნის 30-იან წლებში ყუბანსიქითა მთიელებში ბრიტანელი აგენტების მოღვაწეობის გაშლა. 1834 წლის ზაფხულში ურქვარტი ბრიტანელ ოფიცერ, კაპიტან ლაიონსთან ერთად, რომელიც ჩერქეზი ფეოდალებისათვის იარაღის მიწოდებით იყო დაკავებული, ყუბანსიქითა მთიელებთან გაემგზავრა. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში სამდლიანი ყოფნის შემდეგ ის სტამბოლში დაბრუნდა საკუთარ მოგზაურობაზე დაწვრილებითი ანგარიშით. დ. პონსონბი აღფრთოვანებული იყო ურქვარტის მოხსენებით: „თქვენი ვიზიტი ჩერქეზებთან დიდი მოვლენების საწყისი გახდება“ (Покровский, 1952:11). მართლაც, ურქვარტის ჩერქეზეთში ვიზიტი საფუძვლად დაედო ინგლისის პოლიტიკის გააქტიურებას კავკასიაში. მეფის ჯარის მეთაურები იძულებულნი იყვნენ სერიოზული ანგარიში გაეწიათ ინგლისელი აგენტების მეტოქეობისათვის. ეს უკანასკნელნი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში რუსეთისათვის ვნების მომტან სამუშაოს ანხორციელებდნენ, რათა ნიადაგი მოემზადებინათ ინგლისური გავლენისათვის, განსაკუთრებით, შავიზღვისპირეთში.

რუსებს ძალიან აღიზიანებდათ საქმის ასეთი ვითარება. გენერალი რაევსკი წერს თავის 1836 წლის 8 აპრილის პატაკში: „1836 წელს, ივნისის თვეში ნატუხაელებსა და შაფსულებს ვარდანეს მახლობლად კრება ჰქონდათ. კრების მიზანი რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლა იყო. მოულოდნელად ხალხში ორი ინგლისელი გამოჩნდა, ინგლისის მეფის სახელით მათ მამასახლისებს ალაში და ყალბი სიგელი გადასცეს ინგლისისა და ეგვიპტის

ფაშის მფარველობის დაპირებით. ხალხი აღელდა და მორჩილების გამოცხადების ნაცვლად მთიელები დაიშალნენ, მანამდე კი ერთხმად დადეს პირობა სიკვდილამდე ებრძოლათ საკუთარი დამოუკიდებლობისათვის. ეს ორნი ინგლისელი იყო: ვინმე ვაჭარი ბელი თავისი მეგობრით და ლონგვორთი.

შემოდგომის დასაწყისში ახალი აგენტები, სახელდობრ: კაპიტანი მარინი და ლეიტენანტი იდო ინგლისის სავაჭრო გემით, რომელიც სამხედრო აღჭურვილობით იყო დატვირთული, ჩერქეზეთის ნაპირებს მიუახლოვდნენ. ჩერქეზთა თქმით, გემი პირდაპირ ინგლისიდან ჩამოვიდა. კაპიტანი მარინი და მასთან მყოფი პოლონელი რენეგატი პალინსკი ჩერქეზებს გაზაფხულზე დაბრუნებას და ბელთან და ლონგვორტთან შეერთებას დაჰპირდნენ. იდო მთიელების მიერ მოპოვებული გოგირდის, ტყვიისა და ლითონის მადანის ნიმუშებით ინგლისში გაემგზავრა. ჩემამდე საყურადღებო ცნობა მოვიდა. ამჟამად ინგლისელები ლოიალურად იღებენ ჩვენგან გაქცეულ ჯარისკაცებს, განსაკუთრებით, პოლონელებს და ცდილობენ ჩვენს წინააღმდეგ სამხედრო ისინი. შეტაკებებისას ჩვენს მსროლელ ჯაჭვამდე პოლონური წამოძახილები აღწევდა: „ესროლეთ შაკვაბიანებს“ წამოძახილი ჩვენს ოფიცრებს ეხებოდა.

ესენი არიან მოკავშირე სახელმწიფოების ქვეშევრდომები, რომლებიც უკვე მესამე წელია, ჩვენს წინააღმდეგ აჯანყებენ ხალხებს, იღებენ დამნაშავე პოლონელებს, ჩვენს ჯარისკაცებს გასაქცევად აქეზებენ, აიარალებენ მათ ჩვენს წინააღმდეგ, გვაიძულებენ, საბოლოოდ გადამწყვეტი ზომები მივიღოთ“ (Акты, 1881:457).

თვითონ პოლონელები კი ღმერთის ნებას და ანგელოზების წყალობაზე ამყარებდნენ იმედებს. პოლონელი ემიგრანტების მოწოდება კავკასიაში მებრძოლი პოლონელებისადმი შემდეგი შინაარსის იყო: „თანამემამულენო! ჩვენი წინაპრების ღმერთი გიგზავნით თქვენ მფარველ ანგელოზს, მიანდეთ მას თქვენი ბედი. ის ყველანაირად დაგეხმარებათ. მთელი სულით დაეყრდენით მას: ამას ჩვენი საყვარელი სამშობლოსთვის გთხოვთ. მიიღეთ ჩვენი ძმური მოკითხვა მთელი ემიგრაციისგან“ (Фелицин, 7).

1837 წელს რუსმა კონსულებმა შეიტყვეს, რომ ინგლისის გემებმა კონსტანტინოპოლიდან ტრაპიზონში იარაღი ჩამოიტანეს, რათა ჩერქეზეთის სანაპიროზე გადაეტანათ. ამგვარად, ტრაპიზონი პოლიტიკურ ბრძოლაში ნამდვილად მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა. „ტრაპიზონში ვაჭრობა ასევე ზედმიწევნით სერიოზულ პოლიტიკურ პრობლემად იქცევა, რადგან ის შიდა აზიაში რუსეთისა და ინგლისის ინტერესების ახალი დაპირისპირების წყაროდ იქცევა“, – აღნიშნავდა ფ. ენგელსი (Маркс, 1957:12). სწორედ აქედან აწარმოებდნენ ინგლისელები კავკასიაზე შეტევას. მთიელებისათვის იარაღისა და საბრძოლო მასალის მიწოდებით ინგლისი და თურქეთი ცდილობდნენ ჩრდილო–დასავლეთ კავკასიაში საბრძოლო მოქმედებები გაეჭიანურებინათ და გადაედოთ ამ რეგიონის საბოლოო მიერთება რუსეთთან. გარდა ამისა, ინგლისის მთავრობას რუსეთის ეკონომიკური დასუსტება ჰქონდა მიზნად (Бушнев, 1955:34). ინგლისური ბურჟუაზია დაინტერესებული იყო ტრაპიზონის, ერზრუმის და თავრიზის გავლით ირანთან და ინდოეთთან ვაჭრობით და ითხოვდა, რომ ეს გზა ინგლისის კონტროლის ქვეშ მოქცეულიყო. კოლონიალური პოლიტიკა და ჩრდილო–დასავლეთ კავკასიაში რუსეთ–ინგლისის დაპირისპირება ფართო მასშტაბებს იღებდა. 1840 წელს რუსეთი იძულებული გახდა ინგლისთან, ავსტრიასა და პრუსიასთან ლონდონის კონვენციისათვის მოეწერა ხელი, რითაც ოსმალეთი ამ ქვეყნების გავლენის ქვეშ ექცეოდა. საფრანგეთი და ინგლისი უპირატესობას რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში თურქეთთან დაახლოვებას ანიჭებდნენ (Киняпина, 1984:133).

ინგლისელებს საერთოდ არ ახსენებს, მაგრამ ამ საინტერესო ფაქტებს, კავკასიაში პოლონურ მისიებზე მოგვითხრობს ლაპინსკი თავის წიგნში. აქედან ვიგებთ, რომ დასავლეთ კავკასიაში პირველი პოლონური მისია 1844 წელს ლუდვიგ ზვერკოვსკის მიერ იქნა წამოწყებული. თავადი ჩარტორისკისგან მიღებული ინსტრუქცია აუწყებდა: დაიყოლოს მთიელები კონსოლიდაციისკენ და შექმნას კავკასიის კორპუსის რიგებიდან პოლონელთა მასობრივი დეზერტირობისა და, ასევე, პოლონური ლეგიონის ფორმირების პირობები. 1844 წელს ზვერკოვსკი, ადიღური ენის მცოდნე თარჯიმან ოსიკოვსკის თანხლებით, ჩამოვიდა ჩერქეზეთში. მან გადასცა მთიელებს თურქი ვეზირის მეჭმედ-ფაშას ზეპირი ინსტრუქციები და მთავარი აგენტის ჩაიკოვსკის წერილები (Записки, 1896:170). ჩაიკოვსკის წერილები მნიშვნელოვანი წყაროა. ის შეიცავს ცნობებს პოლონელების მისიის შესახებ კავკასიაში და აღსანიშნავია, რომ ეს წყარო ფაქტობრივად იმეორებს ლაპინსკის მიერ თავის წიგნში აღწერილ ცნობებს. ჯუგბაში ზვერკოვსკის განკარგულებაში იყო სახლი, ერთი ჩეჩენი და სამი პოლონელი მონა. მაგრამ 1845 წლის იანვარში, ნატუხაელების და შაფსულების კრებაზე, ყალბი წერილის მეშვეობით რუსმა აგენტებმა მიზანმიმართულად გაუტყვეს მას სახელი მთიელთა თვალში, როგორც თითქოსდა თავის შპიონს. დე-ფაქტო, ზვერკოვსკი შიდა პატიმრობაში აღმოჩნდა, და ამ მდგომარეობაში 1846 წლის 3 მარტამდე იმყოფებოდა, თითქმის თავის გამგზავრებამდე სინოპში (Лапинский, 1995:14). ამ დროს სტამბოლში ხელისუფლებაში მუსტაფა რაშიდ-ფაშა მოვიდა, რომელიც პოლონური დიპლომატიის კავკასიური გეგმების მიმართ საკმაოდ არსებით ინტერესს ამჟღავნებდა. თავადმა ჩარტორისკიმ გადაწყვიტა გაეგზავნა კავკასიაში მეორე პოლონელი ემისარი, არტილერიის ოფიცერი კაზიმირ გორდონი, რომელსაც უბიხების შეიარაღებული აჯანყების ორგანიზება ევალებოდა, ადიღთა ლიდერების დაყოლიება იმამ შამილთან გაერთიანებაზე და „კავკასიელი მთიელების დაყოლიება რუსეთის სიღრმეში შესაღწევად კასპიის ზღვის სანაპიროთი, რათა ცხენოსანი ჯარის მეშვეობით თვით ასტრახანამდე მისულ-იყვნენ“ (Лапинский, 1995:14). 1846 წლის გაზაფხულზე უბიხთა წინამძღოლი კერანდუკ ბერზევი, ბრუნდებოდა რა სტამბოლის გავლით მექიდან, შეხვდა მთავარ აგენტ ჩაიკოვსკის. 1846 წელს ბერზევი თავად ჩარტორისკის წერილში წერდა, რომ მათ ხალხს საერთო მტერი - რუსეთი, და ასევე, თავისუფებლებისა და დამოუკიდებლობისადმი მისწრაფება აკავშირებთ.

1846 წლის ივლისის დასაწყისში, რუსული სამხედრო გეგმების მიერ მოწყობილი ალყიდან გამარჯვებით გამოსვლის შემდეგ, გორდონი უბიხთა სანაპიროზე გადმოვიდა. მან ჩამოიტანა აღმოსავლეთის სააგენტოს მიერ შექმნილი 3 ათასი პიასტრის ღირებულების ფეთქებადი მასალები. მაგრამ მალე გორდონსა და კერანდუხ ბერზევს შორის უთანხმოება გაჩნდა. უბიხთა წინამძღოლი დიდხანს არ უშვებდა პოლონელს შამილთან, მოითხოვდა რა ოქროსა და სხვა ძვირფასი ლითონების მოპოვების ტექნოლოგიის გაცნობას. მიუხედავად ამისა, მთავარი აგენტი ჩაიკოვსკი მაინც ცდილობდა დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანას. 1846 წელს ჩაიკოვსკიმ შესთავაზა ოსმალეთის მთავრობას მასშტაბური სამხედრო ოპერაციის ჩატარება უბიხებისა და ნატუხაელების მიწაზე და 1847 წლის გაზაფხულზე პოლონელი მოხალისეების დესანტის გადმოსხდომა განახორციელა. კაპუდან მეჭმედ-ალიმ „კავკასიური ლაშქრობის“ მომზადებისთვის 100 ათასი პიასტრი გამოყო. ექსპედიციისთვის თავად ჩარტორისკის უფროს ვაჟს, ვიტოლდს, უნდა ეხელმძღვანელა. იგეგმებოდა, რომ რუსული ჯარიდან წამოსული დეზერტირებით დესანტის რიგების შევსების შემდეგ ჩამოყალიბდებოდა პოლონურ-ჩერქეზული ლეგიონი, რომელიც დარტყმას მიაყენებდა რუსეთის სამხრეთ ოლქებს. 1848 წლის 7 აპრილს გორდონს დასახმარებლად ახალი პოლონელი ემისარი იუზეფ მიკორსკი გამოუგზავნეს, რომელსაც არ მიეცა რუსული გეგმების

მიერ კარგად დაცული ჩერქეზეთის სანაპიროსკენ გარღვევის საშუალება და სტამბოლში დაბრუნება მოუწია.

რამდენიმე კვირაში ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქში მოვიდა ამბავი უცნობ პირთა მიერ გორდონის სასტიკი მკვლელობის შესახებ. ლაპინსკი წერს თავის წიგნში: „გორდონი გაემგზავრა სანადიროდ მონა ჰაჯი-კერანდუკის თანხლებით, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ მისი თავმოჭრილი გვამი ტყეში იპოვეს. მონა კი გაქრა. კონსტანტინოპოლში ძალიან რომანტიული ისტორია გავრცელდა, რომელიც დაფუძნებული იყო იმაზე, რომ გორდონი რუსების მიერ მოსყიდული ერთი სომხის მიერ იქნა მოკლული, მაგრამ მკვლელს მაცხოვრებელთა მიერ სიკვდილი მიუსაჯეს ჰაჯი-კერანდუკის ბრძანებით. ტუაფსეში ეს პირველად გავიგე, ხოლო შაფსულეთსა და აბაძეხეთში ყველა, ვისაც ვეკითხებოდი, მიმტკიცებდა, რომ ჰაჯი-კერანდუკმა პოლონელი გორდონის თავის სანაცვლოდ 400 ვერცხლის რუბლი მიიღო სუხუმ-კალეში რუსი უფროსისგან. სომხის სიკვდილით დასჯაზე კი არავინ არაფერი იცოდა“ (Лапинский, 1995:18). უფრო მეტიც, არ სურდა რა სანქტ-პეტერბურგის ზედმეტად გაღიზიანება, ოტომანთა მთავრობამ პოლონური პროექტის „შეჩერება“ დაიწყო, ხოლო ლონისძიების პროტექტორი, კაპუდანი მეხმეტ-ალი თურქული ჯარის რიგებიდან დაითხოვეს. კავკასიის ექსპედიციის დაფინანსების თაობაზე ჩაიკოვსკისა და სტამბოლის მოლაპარაკებები საბოლოოდ 1848 წელს იქნა შეწყვეტილი თურქთა მიერ (Записки, 1896:173).

იმავე წლის დეკემბერში აბაძეხების მიწებს დასავლეთ კავკასიაში შამილის მესამე (ჰაჯი-მუხამედის და სულეიმან-ეფენდის შემდეგ) ნაიბი - მუჰამედ-ამინი ეწვია. იმამის დავალებით მას უნდა გაეგრძელებინა დასავლეთ კავკასიის მთიელებს შორის მიურიდიზმი და შარიათი, აქცევდა რა მათ დამოუკიდებლობისთვის ადიღელი ხალხის ბრძოლის დასაყრდენად. თავისი გეგმების განსახორციელებლად მუჰამედ-ამინი ცდილობდა მოკავშირული ურთიერთობები დაემყარებინა ევროპის სახელმწიფოებთან, ამასობაში არც პოლონელებს ივიწყებდა (Магомеддаев, 1998:133). 1851 წელს სტამბოლში ნაიბის წარგზავნილმა იუსუფ-ბეიმ დაამყარა კონტაქტი აღმოსავლეთ სააგენტოს მაშინდელ ხელმძღვანელთან კოსცელსკისთან და ასევე უკვე ხსენებულ მიხაილ ჩაიკოვსკისთან. მუჰამედ-ამინი ითხოვდა მის განკარგულებაში გადაეცათ 12 პოლონელი სპეციალისტი - ოფიცერ-არტილერიისტები, ხელოსნები და მემანტეები, რომლებიც მთიელებს ომის, მეურნეობის წარმართვისა და წიაღისეულის მოპოვების ევროპულ მეთოდებს შეასწავლიდნენ. ნაიბმა ხაზი გაუსვა იმას, რომ პოლონელ ოფიცრებს ნებას დართავენ ჩამოაყალიბონ ეროვნული სამხედრო ნაწილები, რომლებსაც ისინი უხელმძღვანელებდნენ. თავადმა ჩარტორისკიმ დაუყოვნებლივ დაუჭირა მხარი მუხამედ-ამინის თხოვნას, მაგრამ ექსპედიციის მთავარსარდლის დანიშვნის თაობაზე, პოლონელებს შორის არსებული შიდა განხეთქილების გამო, პროექტმა კრაზი განიცადა.

ყირიმის ომმა ახალი იმპულსი შემატა პოლონეთის გეგმებს ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მიმართ. ამჯერად თურქები მზად იყვნენ პოლონური სამხედრო ფორმირებების დასაფინანსებლად. თურქული ჯარის შემადგენლობაში ორი პოლონური დივიზია შევიდა, რომელთაგან ერთ-ერთი, გენერალ ზამოისკის მეთაურობით, ნამდვილად იღებდა მონაწილეობას საბრძოლო მოქმედებებში, თუმცა არა კავკასიის, არამედ ყირიმის ფრონტზე. მეორე კი, რომელმაც საერთოდ ვერ მოასწრო ომში მონაწილეობის მიღება, დაშლილა 1855 წლის 31 ივლისს. ოსმალეთის იმპერიამ ბოლო რეალური შესაძლებლობა გაუშვა - მოეხდინა გავლენა დასავლეთ კავკასიაში შექმნილ მდგომარეობაზე. ამ მომენტიდან „ოტელ ლამბერის“ ყველა პროექტს აფხაზ-ადიღ ხალხებთან მიმართებაში ძალიან შეზღუდული მასშტაბი ექნება, ხოლო მათი დაგეგმვა და განხორციელება უპირატესად პოლონელი პოლიტიკოსების

პირადი ინიციატივით მოხდება ლონდონის, პარიზისა და სტამბოლის ოფიციალური მხარდაჭერის გარეშე (Деятельность, 2013).

დასკვნა

კავკასიის რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის პროცესი ხანგრძლივი იყო და უცებ არ მომხდარა. მას მერე, რაც მიღებულ იქნა პოლიტიკური გადაწყვეტილება საქართველოს რუსეთის იმპერიაში შესვლის თაობაზე, გაჩაღდა ომი ირანთან, შემდეგ კი თურქეთთან. იქცა რა ამ ქვეყნებს შორის წამოჭრილი დავის ერთ-ერთ მიზეზად, ამ რეგიონმა თავისი სტრატეგიული მნიშვნელობის გამო, ევროპული სახელმწიფოების ყურადღებაც მიიქცია, პირველ რიგში, ინგლისისა და საფრანგეთის. ურთიერთმეტოქეობა ამ ქვეყნებს ხელს არ უშლიდა მიეღოთ ზომები, რომლებიც რუსეთის საერთაშორისო გავლენას შეასუსტებდნენ. ეს ნიკოლოზ I-ის საგარეო პოლიტიკის წარმართვისას გადამწყვეტი ზომების მიღებას მოითხოვდა, რაც კავკასიაში აღსრულდა. აღმოსავლეთში საკუთარი პოზიციების გამაგრების აუცილებლობა რუსეთს აიძულებდა დაჟინებით ებრძოლა კავკასიაში გაბატონებისათვის.

თურქეთი და ინგლისი ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებს სამხედრო და მატერიალური კუთხით ეხმარებოდნენ. ინგლისელებისა და პოლონელების სამხედრო ექსპედიციები არა მარტო საზღვარზე ქმნიდნენ პრობლემას, არამედ მათი რუსეთის ტერიტორიაზე შეჭრის პირდაპირი საფრთხეც არსებობდა. რუსეთ-კავკასიის ურთიერთობებზე საერთაშორისო უთანხმოება არსებითი ხდებოდა და ხელს უწყობდა კონფლიქტის გაღრმავებას. რუსეთის მისწრაფებამ მონებით ვაჭრობისა და იარაღით მომარაგების შეწყვეტისაკენ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ტომებში უკმაყოფილება გამოიწვია, რადგან ისინი ამას საკუთარი უფლებების ხელყოფად აღიქვამდნენ.

ინგლისელი და პოლონელი აგენტების საქმიანობამ ხელი შეუწყო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხების სასტიკ კონფრონტაციას რუსეთთან და გამოიწვია ის, რომ მთიელებს განხილვაც კი აღარ სურდათ რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომად ქცევის პროექტისა. ამან ომის გახანგრძლივება და მსხვერპლის გაზრდა გამოიწვია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- k'andelak'i, d. (2016). ruseti da k'avk'asia (me-19 sauk'unis utskhouris ts'qaroebis mikhedvit). *p'irveli saertashoriso k'onperentsiis „ist'oria, khelovneba, ist'oria da k'ult'ura shavi zghvis regionsa da samkhret k'avk'asiashi“ st'at'iebis k'rebuli*. tbilisi: shavi zghvis universit'et'is gamomtsemloba. (კანდელაკი, დ. (2016). რუსეთი და კავკასია (მე-19 საუკუნის უცხოური წყაროების მიხედვით). პირველი საერთაშორისო კონფერენციის „ისტორია, ხელოვნება, ისტორია და კულტურა შავი ზღვის რეგიონსა და სამხრეთ კავკასიაში“ სტატიების კრებული. თბილისი: შავი ზღვის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- Alkok,T. (1831). *Travels in Russia , Persia, Turkey and Greece in 1828-1829*. no published. L
- Amstrong, T.V.(1831). *Travels iRussia and Turkey , intended as a Itenerary though the South of Russia, the Crimea and through Persia , Kourdistan and Azia Minor to Constantinopole*. L
- Besse, Jean-Charles. (1838). *Voayage en Crimee, au Caucase, en Armenie, au Azia Minor et a Constantinopole en 1829 et 1830*. pur server a l' Histoire de Hongrie. P .
- Connoly, A. (1839). *Journeyto the n North of India, overland from England through Russia, Persia and Affghaunistan*. I-II. London.
- Longworth, E.S.Q. (1840). *A year the Circassians*. In two volumes. London: Publisher Henry Colburn.
- Polskie plany antyrosyjskiej współpracy politycznej i wojskowej z ludami Kaukazu w XIX wieku. (2020). *Instrukcja Cz. z dn. 20.VIII.1836 r.* <https://jozefdarski.pl/6730-polskie-plan-antyrosyjskiej-wspolpracy-politycznej-i-wojskowej-z-ludami-kaukazu-w-xix-wieku>
- Акты Кавказской археографической комиссии, (1881). Тип. Главного Управления Наместника Кавказского. ред. А.П. Берже.
- Англо-русский инцидент со шхуной «Виксен»,(1940). *Красный архив*. Т. 5. М.
- Белл, Дж. (2007). *Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837-1839 годов*. перевод с англ. К.А. Мальбехова. в 2 томах. Нальчик: ЭЛЬ-ФА.
- Бушуев, С. К.(1955). *Из истории внешнеполитических отношений в период присоединения Кавказа к России (20-70-е гг. XIX в.)*. М.
- Деятельность польской политической эмиграции на Кавказе в 30-50-е годы XIX века.* <http://archivesjournal.ru/?p=3189> საიტზე მიმართვის თარიღი-22.07.2019.
- Записки Михаила Чайковского* (Мехмет-Садык-паши), (1896). РС. Т. 86. No 5.

- Киняпина, Н.С. Блиев, М.М. Дегоев, В. В. (1984). *Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России: Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в.* М.
- Лапинский, Т. (1995). *Горцы Кавказа и их освободительная борьба против русских.* Описание очевидца Теофила Лапинского (Теффик-бея) полковника и командира польского отряда в стране независимых горцев. Нальчик: Эль-Фа. http://a-u-l.narod.ru/Teofil_Lapinskiy_Gorcy_Kavkaza_tom-1.2html საიტზე მიმართვის თარიღი-22.07.2019.
- Магомеддадаев, А. (1998). *Мухаммад-Амин (Асиялав) и народно-освободительное движение народов Северо-Западного Кавказа в 40-60 гг. XIX* (Сборник документов и материалов). Махачкала: Юпитер.
- Маркс К, Энгельс, Ф. (1957). *Полное собрание сочинений.* Том 9. Второе издание. М.: издательство политической литературы.
- Покровский, М.В. (1952). *Иностранные агенты на Западном Кавказе в первой половине XIX в.* Кубань. 1952, №11.
- Фелицин, Е.Д. *Английские и Польские агенты у Западно- Кавказских горцев 30-40 годах.* (წიგნში არ არის მითითებული გამომცემის წელი და გამომცემლობა, შეიცავს 14 ფურცელს)
- Фонвиль, А. (2010). *Последний год войны Черкесии за независимость 1863-1864 гг.* Нальчик:. Изд-во М. и В. Котляровых.
- Хафизова, М. (2010). *Убыхи. Ушедшие во имя свободы.* Нальчик.